

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Amanova, B. (2025). Karabağ'da halk inançları. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 145-164.

Araştırma Makalesi

Karabağ'da Halk İnançları*

Bahar AMANOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Yazar Notu

Bahar AMANOVA ● <http://orcid.org/0009-0007-5011-7820>

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışmaya ilişkin etik kurul izin belgesi alınmış olup gerekli belgeler yazar tarafından dergiye iletilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Bahar AMANOVA, AZ1073, H.Cavid pr., 115, Bakü, Azerbaycan adresine başvurunuz. baharamanova@bk.ru

* Gönderilme Tarihi: 28 Aralık 2024; Kabul Tarihi: 26 Haziran 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: December 28, 2024; Acceptance Date: June 26, 2025; Publication Date: September 4, 2025.

Research Article

Folk Beliefs in Karabakh

Bahar AMANOVA

Azerbaijan National Academy of Sciences

Author Note

Bahar AMANOVA ● <http://orcid.org/0009-0007-5011-7820>

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article

The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

Ethics committee approval has been obtained for this study and the necessary documents have been submitted to the journal by the author.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Bahar AMANOVA, AZ1073, H.Cavid pr., 115, Baku, Azerbaijan. baharamanova@bk.ru

Öz

Bu makalede, Ermenistan'ın yaklaşık otuz yıl işgal altında tuttuğu ve Azerbaycan Ordusu tarafından 44 günlük (27 Eylül 2020-10 Kasım 2020 tarihleri arasında) Vatan Savaşı (II. Karabağ Savaşı) sonucunda kurtarılan Karabağ'ın (Cebrayıl, Füzuli, Zengilan, Gubadlı, Şuşa, Kelbecer, Ağdam ve Laçın illeri) ziyaret yerlerinin yanı sıra bu kadim yurdumuzun halkı arasında mevcut olan halk inançları ile ilgili konulara temas edilmiştir.

İsimlerini kaydettiğimiz arazilerdeki birçok inanç yeri gibi ziyaret edilen çok sayıda yapı (örneğin, Cebrayıl ilindeki Hacı Garaman Piri, Füzuli ilindeki Hanlık, Kaçar, Çaygırağı, Geceguşu, Azemet, Şölehanım, Camaat, Hocavend, Garadağlı, Hazreti Ebülfazl camilerinin yanı sıra diğer illerdeki inanç yerlerimiz vb.) Ermeniler tarafından yıkılmasına ve izlerinin silinmesine rağmen inanç ve inanç yerleri insanlarımızın kalbinde varlığını muhafaza etmiştir.

Gözlemler ve halk arasında yapılan anketler kutsal şahsiyetler, türbe ve yatırların yanı sıra toprak, ekmek, ateş, su, ağaç, bitki, rüzgâr, yağmur, at, saç, ayakkabı vb. ile ilgili inançların halk arasında yayıldığını göstermektedir. Araştırmalar sonucunda Karabağlılar arasında mevcut olan bazı inanışların (örneğin ekmek, ateş, su, rüzgâr, yağmur, saç, ayna vb.) Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki inanışlarla benzerlik gösterdiği, küçük bir kısmının farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu makalede sadece bölge halkı arasında yayılan inançların yanı sıra Azerbaycan'ın geneli için niteliksel olan inançlara da temas edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, kutsal şahsiyetler, halk inançları, mitoloji

Abstract

The article touches upon the pilgrimage sites of Karabakh (Jabrayil, Fuzuli, Zangilan, Gubadli, Shusha cities, as well as Kalbajar, Aghdam, Lachin districts), which was subjected to military aggression of Armenia and occupied for nearly thirty years and was liberated by the victorious Azerbaijani Army as a result of the 44-day (September 27, 2020 - November 10, 2020) Patriotic War (II Karabakh War), and issues related to the beliefs and among the population of this ancient land. Despite the destruction by Armenians of many buildings that were considered places of faith in the areas mentioned above (e.g., the Haji Garaman Mosque in the Jabrayil region, the Khanlig, Gajar, Chaygiraghi, Gecegushu, Azamat, Sholakhanim, Jamaat, Khojavand, Garadaghly, Hazreti Abulfazl mosques in the Fuzuli region, as well as our places of faith in other regions, etc.), faith and places of faith have retained their presence in the minds of our people.

From our personal observations and surveys with the population, it is clear that beliefs related to holy persons, hearths and saints, as well as land, bread, fire, water, trees, plants, wind, rain, horses, hair, shoes, etc. are quite widespread among the population. And these beliefs and places of pilgrimage constitute the general content of the article. The study also shows that some of the beliefs existing among the Karabakh people (e.g. bread, fire, water, wind, rain, hair, mirrors, etc.) coincide with beliefs in other regions of Azerbaijan, and a small part of them is expressed in a different form. In this article, in addition to beliefs spread solely among the population of the region, those that have acquired a general Azerbaijani character are also touched upon.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, holy persons, folk beliefs, mythology

Giriş

Azerbaycan halkı arasında en fazla yayılan millî servetlerden biri de Azerbaycan halkının folklorudur. Âdeta halkın ruhuna işleyen ve millî düşüncesini sergileyen folklor, geçmişin günümüze taşınan tarihi armağanıdır. Burada halkın istek ve arzuları, kalp çarpıntısı, tasavvuru, kavrama gücü, duyguları, yaratıcılık kabiliyeti, deneme-yorumlama imkânı, tüm yönleriyle kendini göstermektedir. İnsanları kendisine, ulu geçmişine, mücadelecî tarihine geri çeviren ve birkaç tarafa yönelen halk yaratıcılığı yahut folklor örneklerinin önemli kısmını inanç ve itikatlar oluşturmaktadır. Hedefimiz Karabağ halkının inanç sistemini, hafızadan hafızaya aktarılan manevi değerlerini araştırmaktır.

Elde ettiğimiz etnografik veriler, Karabağ halkının hâlen değer verdiği bir takım inanç ve ziyaret yerlerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Etnoloji bilimi ile kopmaz bağlarla bağlı olan inançlara, halk arasında bazen yorumlar veya sınamalar denmiştir. Folklor uzmanları inançları şöyle tarif etmişlerdir: “İnançlar, sınamalar sonucunda kesinleşen hükümlerin sanatsal ifadesidir” (Nebiyev, 1988, s. 52).

İnançların kökeninde yatan “sınamalar her şeyden önce halkın düşünce yapısını, hayata bakışını, etik, etnografik görüşlerini, gelenek ve göreneklerini, törenlerini izleme açısında son derece önemlidir” (Abdullayev, 1989, s. 4).

M. Seyidov’un haklı olarak kaydettiği gibi, Azerbaycanlıların mitolojisinde öyle ongonlar, tanrılar, inançlar, imgeler vardır ki onların araştırılmasının gerekliliği yalnızca Türk halklarının mitolojisinin zenginliğinin ortaya çıkarılması ile sınırlanmamaktadır; bu aynı zamanda Türk halklarının genel gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Bunların kapsamlı araştırılması, Türk halklarının üretim hayatındaki başarılarını ve manevi alemdeki gelişimini ortaya çıkarmış olur (Seyidov, 1989, s. 213).

Burada bir noktayı kaydedelim ki malum olduğu gibi Karabağ bölgesi yaklaşık otuz yıl boyunca Ermenistan askeri birliklerinin tecavüzüne maruz kalmıştır. Bu yüzden de Karabağ’ın (Füzuli, Ağdam, Cebayıl, Kelbecer, Laçın, Şuşa, Gubadlı, Zengilan, Hocalı, Ağdere, Hocavend, Hankendi) halkı ata yurtlarından zorunlu olarak göç etmiş ve Azerbaycan’ın farklı bölgelerinin yanı sıra Bakü’ye yerleşmişlerdir. Tüm zorluklara rağmen halk arasında yayılmış inanç örnekleri, kutsal ziyaret yerlerine dair bilgiler, Bakü’nün yanı sıra ülkemizin bazı bölgelerinde geçici olarak yerleşmiş Karabağlılardan tarafımızca toplanarak yazıya aktarılmıştır. Makalede yer verilen materyallerle ilgili tüm sorumluluk bir etnolog olarak şahsımıza aittir.

Materyal ve yöntem

Makale, 2023-2024 yıllarının Ağustos aylarında Karabağ’ın çeşitli bölgelerinde – Cebayıl, Füzuli, Zengilan, Kubatlı, Şuşa şehri, Kelbecer, Ağdam ve Laçın ilçelerindeki ziyaretgâh yerlerine yapılan saha gezileri sırasında toplanan etnografik materyallerin yanı sıra birtakım yazılı kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır. Materyaller toplanırken 17 kaynak kişi ile sözlü anket yapılmıştır.

Burada etnografik çalışmalara geniş ölçüde yansıyan etkileşimli ve karşılaştırmalı analiz, tarihsel kronolojik sıralama, gözlem, sözlü anket, tasvirin yanı sıra konunun genelleştirilmiş objektif yorumlanması esas alınmaktadır. Metinde Karabağ halkının tarihi geleneklere dayanarak şekillenen, zenginleşen ve günümüzde de sürdürülen inan ve itikatlar tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Bulgular

Toplanan etnografik veriler temelinde Karabağ halkı arasında mevcut olan inançları şu şekilde tasnif edebiliriz: Kutsal şahıslar, toprak, ekmek, ateş, su, ağaç, bitki, rüzgâr, yağış, at, saç, ayakkabı vb. Bu makalede bahsedilen inançların bazılarıyla ilgili bilgiler verilecektir.

Kutsal şahıslarla ilgili inanışlar

Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi Karabağ'da da bir takım türbe ve yatırlar mevcut olmuştur. Bu türbe ve yatırlar halkın inanç yeri, şifa kaynağı, arzularının gerçekleşmesinde önem arz eden kutsal mekânlara dönüşmüştür. İnanç yeri ve ocağına dönüşen böyle kutsal mekanlar, halk arasında “ağa”, “seyyid” gibi isimlerle tanınan birtakım şahıslarla bağlantılıdır.

Bilgi kaynağımızın (Sadıgov Ali Teyfur oğlu, 1950 doğumlu, Cebrayıl ili, kişisel iletişim, 22 Ağustos 2024; İsmiyeva Sevinc Teyfur kızı, 1976 doğumlu, Cebrayıl ili, kişisel iletişim, 22 Ağustos 2024) söylediğine göre XIX. yüzyılın başlarında Karabağ'da doğup büyümüş ve sonraları Türkiye'ye göç etmiş Peygamber soyundan olan Mir Hamza Nigâri Ocağı, Cebrayıl'da ünlü ‘Hacı Karaman Çelebi Ocağı’, Cebrayıl Ata, Kara Taş, Açoğlan, Gurbantepe, Mezennenene, Mermernene, ‘Dul-dul’ ziyaretleri ve Tumas Ata yapıtı halkın inandığı kutsal ocaklardan, ziyaret yerlerinden kabul edilmiştir. Şunu da kaydedelim ki Cebrayıl'ın Yukarı Sirik köyünde inançlı şahıs gibi tanınan, ziyaret edilen Fatime Çelebi'nin anıtı hâlen durmaktadır. Topraklarımızın işgali sırasında bu anıta menfur komşularımızın cesaret edip dokunamadığı söylenir. Beylegan ilinde Cercis Peygamber, Füzuli iline bağlı Babı köyündeki Şeyh Senan Yakup Türbesi (XVIII. yüzyıldan kalma bu türbeye halk arasında Şıhbaba Türbesi de denir), Seyid Eşref Ziyareti, Aşağı Aybasanlı köyündeki İbe İbrahim Ziyareti, Yukarı Seyidahmedli köyündeki İbe Ocağı, Gacar köyündeki Yatır, Kendhoradiz'deki İmam Yatırı, Kerimbeyli köyündeki Seyid Gızdarağası, Seyid Usub, Seyid İdris, Seyid Novruz ve diğer şahısların mezarları, yaşadıkları evler inanç ocaklarından kabul edilmektedir. Günümüzde de niyet edenler, arzu ve istekleri gerçekleştirenler bu ocakları ziyaret etmektedirler.

Yukarıda ismini kaydettiğimiz ocaklarla birlikte Karabağ'ın diğer bölgelerindeki “Halife Ocağı”, “Gara Molla Ocağı”, “Şih Efendi Ocağı”, “Cicimli Ocağı”, “Gara Seyid Ocağı” da insanların yüz tuttuğu, saygı duyduğu, kudretine inandığı, şifa beklediği ocaklar arasındadır. İşi zora düşen, dilek dileyen, herhangi bir arzusunun gerçekleşmesini isteyenler bu kutsal şahısların ismini zikreder, ocağını ziyaret ederlerdi.

Şuşa halkının ibadet yerleri ve ziyaretgâhları Saggahane ve Pirgah yatırları, Mirmehdi Ağa Ocağı, Hazret Abbas Şifa Ocağı, Hz. Ali Mağarası, Seyid Mirfesih, Gasım Ağa Ocağı, Seyid Halil Seyid Ali oğlu Ocağı olmuştur. Genel olarak bir zamanlar arazide 100'den fazla böyle mekânın olduğu kaydedilmektedir.

Toprakla ilgili inanışlar

Azerbaycan Türk halkı ve bir parçası olan Karabağ halkı, kadim tarihi ile karakterize edilen yerleştikleri toprakları her zaman kutsal bilmiş, her karışına, dağına, ovasına, taşına, toprağına gönül vermiş, baş eğmiş ve inanmışlardır: “Toprağı ekmeyen tahlıl hasadında dili kısa olur”, “Toprağın cömertliği ekip biçtikten sonra bilinir”, “Toprağı ana bilmek isteyen ona evlat olmayı becerse gerek”, “Toprağa ter akıtanlar altın alırlar”, “Toprak gurbettekini vatana çekip getirir”, “Yakını, sevimlisi vefat etmiş şahsın sırtına sakinleşsin diye kendisinden habersiz merhumun mezarının toprağından bir tutam atarlar” gibi halk inançlarının yanı sıra toprakla bağlı kullanılan yeminler ve dualar, bahsi geçen bölge sakinleri tarafından günümüzde de yaşatılmaktadır.

Ekmek ve hamurla ilgili inanışlar

Karabağ halkının günlük hayatında yaşanan çeşitli olaylar zamanla denenmiş ve inanç hâline gelmiştir. Bu gibi inançlardan biri “en az 15 bin yıllık tarihe sahip” (Babayev, 2013, s. 104) ve Azerbaycan halkının kadim yazılı abidesi olan “Kitab-ı Dede Korkut'ta ismi “etmek” (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 62) olarak geçen ekmekle bağlıdır. Bu açıdan Füzuli iline bağlı Kerimbeyli köy sakini 1932 yılı doğumlu (92 yaşında) Semaye Hasanhan kızı Asadova'nın hafızasında yer edinen değerli kelimeler, inanç örnekleri önem arz etmektedir: “Ekmek ayakta yenirse bereketi kaçar ve vücuda fayda vermez.” Şüphesiz ayakta yenen yemeğin vücuda faydasının olmadığını bilim de kanıtlamaktadır. Lakin bilinen bu gerçek, halk tarafından çok eskiden beri tecrübe edilmiş ve inançları arasında yer

edinebilmiştir. Ekmekle ilgili halk arasında daha pek çok söz bulunmaktadır: “Sıcak ekmeği bıçakla kesmezler, aksi takdirde bereketi kaçar”, “Ekmeği yerde görüp kaldırmayan ve onu ayaklayan kişinin gözlerini ekmek tutar”, “Ekmek yiyen kızın kırıntıları sofraya dökülürse kaynanası dırdırcı olur”, “Ekmeğin kestiğini bıçak kesmez”, “Ekmeğin dört tarafını kesmezler, sıkıntıya düşersin” vb.

Yaşlı insanların söylediğine göre, “Ekmeğin kestiğini bıçak kesmez” inancının büyük manevi değeri ve gücü vardır. Burada ecdadımız, herhangi bir şahısla ekmek kesip ona verdiği söze amel etmeyen, eline, obasına zarar veren şahıslara bıçağın kesemediği bir şeyi ekmeğin kesebilecek güçte olduğunu hatırlatmıştır. Bu deyimle-inançla yolunu şaşıran bazı insanlar ekmeğin kutsallığına ve gücüne şüphe etmemeğe yönlendirilmişlerdir. Tesadüfi değildir ki ekmeğin tadını, kokusunu, gücünü bildirmek için “tandırda ekmek pişirirken ve kızarmış sıcak ekmekler tandırın çevresinde dizilirken, yoldan geçeni mutlaka çağırıp tandır başında bir parça ekmek kesmeye mecbur ederlerdi: “‘Ey yolcu, kim olursan ol, tandır başına gelmişsin. Sana ekmeğin kokusu değmiştir. Bir parça ekmeğimizi kesmen gerek’, -derlerdi.” (Babayev, 1988, s. 62)

Verilen bilgilere göre (Şirinova Yasemen Nadir kızı, 1954 doğumlu, Füzuli rayonu, Garadağlı köyü, kişisel iletişim, 18 Mart 2023; Tehmezova Gülbahar Behlul kızı, 1956 doğumlu, Füzuli rayonu, Böyük Behmenli köyü, kişisel iletişim, 18 Mart 2023) Karabağ halkı arasında öğütülmüş taneden alınan unun üzerine ılık su döküp yoğrulmakla ortaya çıkan hamur da kutsal kabul ediliyordu ve bereketine olan inanç yaygındı: “Hamur yoğururken hamurdan bir parça yere düşseydi, bu durumda uzakta olan aile bireyinin veya misafirin geleceğine inanırlardı”, “Hamuru haramlıktan payı olan şahsın mayası ile yoğurmazlardı. Aksi hâlde ekmeğin bereketsiz olacağına inanılırdı” vb.

Ateş ve su ile ilgili inanışlar

Azerbaycan’ın tamamında olduğu gibi bir parçası olan Karabağ’da yaygın inançlardan biri de ateşle bağlı olanlardır. Ateşin ortaya çıkmasıyla ilkel insanlar, arkeologların kaydettiği gibi kendilerini soğuktan, vahşi unsurlardan korumak, avladıkları hayvanların etini pişirip yemek, gecenin karanlığında ışıktan yararlanmak gibi alışkanlıklar edinmişlerdir (Göyüşov, 1985, s. 101).

Araştırdığımız halk arasında halen kullanılan “Ateşin üzerine su dökmezler, insanın ocağı söner”, “Ocak söndüreni Tanrı da lanetlemiştir, kul da”, “Ocak söndüreni Allah affetmez” gibi ifadeler, yeminler; aynı şekilde gelin göçen kızın baba evinde ateşin başında döndürülmesi, ölünün yıkandığı yerde üç gün lamba yakılması gibi durumlar ateşe olan inancın göstergesidir.

Kutsallık, paklık, sıcaklık, koruyuculuk sembolü olan ateş inancıyla ilgili yatırlardan biri Kelbecer Bölgesi’nin Milli köyündeki “Hasan’ın Yatırı” kabul edilmektedir. (Hasanov Asger Ali oğlu, 1951 doğumlu, Ağdam ili, Abdal Gülablı köyü, kişisel iletişim, 10 Ağustos 2023; Hasanova Amine Cemil kızı, 1957 doğumlu, Ağdam ili, Merzili köyü, 10 Ağustos 2023) Milli köyünde “Şıhların uyuduğu arazi” kutsal yer gibi ünlüdür. Şıh Hasan’ın insanda hayret uyandıran mucizesi, yanan kor parçasını diliyle yalamasıydı. O yanan ateşi eline alır, ateş onu yakmazdı (Meherremova, 2020, s. 248-249).

Halkımız arasında su kültü ile ilgili inançlar da yaygındır. Arkeolojik kazılar, suyla ilgili inanışların kadim dini tasavvur olduğu ve animizmin¹ tezahürü olduğunu kanıtlamıştır. Kültepe’de bulunan ve Erken Tunç Çağı’na ait olduğu düşünülen bazı kapların üzerinde su sembolü olarak dalgamsı çizgiler çizilmiştir. Akademisyen B. B. Piotrovski’ye göre, Tunç ve Demir çağlarına ait birtakım süslerin ve kemerlerin üzerindeki kuş ve balık sembolleri muhtemelen su sembolüdür (Göyüşov, 1985, s. 99).

Eski Çin kaynaklarında Faoli isimli Türk boylarının ilkbaharda suya tapınma alameti olarak özel ayin icra ettikleri kaydedilmektedir. Onların hakani ihtişamlı şekilde ilkbahar bayramı ayininden hemen sonra elbiselerle suya girmiş. Bu zaman halk iki gruba ayrılır ve birbirine su atarlarmış (Seyidov, 1989, s. 214).

¹ Animiz Latince bir söz olup, “anima” –ruh, can anlamındadır

Su ile bağlı arkaik inançları izlemek için Kitabı-Dede Korkut destanında bol miktarda malzeme bulunmaktadır:

Kazan'ın karşısına bir su çıktı. Kazan dedi: "Su, Tanrı'nın yüzünü görmüştür.

Ben sudan bir sorayım"-dedi.

Çağlayarak kayalardan çıkan su!

Ağaç gemileri atıp tutan su!

Hasan ile Hüseyin'in hasreti su!

Bağ ile bostanın ziyneti su!

Aişe ile Fatime'nin bakışı su!

Şahane atların içtiği su!

Kızıl develerin gelip geçtiği su!

Çevresinde ak koyunların yattığı su!

Yurdumdan bir haber biliyorsan, söyle bana!

Dertli başım kurban olsun, suyum, sana (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 143).

Metnin son cümlesi, yani Kazan Han'ın başını suya kurban vermesi; su ruhuna, suyun sahibine olan inancın, tazim etmenin, kalpten yalvarmanın bir örneğidir. Şunu da ilave edelim ki inanca göre her şeyin sahibi vardır ve suyun sahibi bunların tamamından üstündür: "Sabah erkenden su üstüne gittiğinde, suyun sahibine selam vermen gerekir. Suya tükürülmez, suyu kirletilmez. Aksi halde suyun sahibini küstürürsün, sana zarar verir" (Acalov, 1988, s. 51-52).

Karabağlı bilgi kaynaklarının (Hasanova Elmira İsag kızı, 1950 doğumlu, Füzuli ili, Arış köyü, kişisel iletişim, 09 Mayıs 2023; Gözelova Gülyeter Abdul kızı, Gözelova Gülyeter Abdulla kızı, 1961 doğumlu – Ağdam ili, Merzili köyü, kişisel iletişim, 10 Ağustos 2023) kaydettiklerine göre, "Su ekmek kadar kutsaldır, suya necis bulaştırmak olmaz", "Suyun kerameti büyüktür, dualarınızı suya ısmarlayın", "Karışık rüya gördüğünüzde, sabahleyin suya söyleyin, çünkü su aydınlıktır, tüm karışık işleri açan, yoluna koyandır", "Su içeni yılan ısırılmaz", "Kaynar suyu yere dökmezler, aksi halde cinler insanlara zarar verir. Bu yüzden de yere kaynar su dökerken, yanan ateşe su atıp söndürürken 'Bismillah' derler" vb. Kaynar su ile ilgili eserlerinde Karabağ Bölgesi'ni kapsamlı şekilde araştıran ünlü edip Veliyev ilginç bilgilere ulaşmıştır: "Eskinin kadınları ne kadar merhametli, duyarlı ve şefkatli idiler. Onlar cinlerin, şeytanların yavruları yanar diye yere kaynar su dökmezlerdi" (1954, s. 78).

Azerbaycan halkı arasında mevcut olan inanışa göre yılın son çarşamba akşamı gecesi sular durur. Bu konuda halk arasında geniş yayılmış rivayette, bir kadın çarşamba akşamı gecesi sabaha yakın testiye alıp nehre su için gider. Ne kadar çalışsa da testiye suya daldıramaz. Meğer su uyuyormuş. Kadın eve döner. Sonra bir kez daha gider. Suyun şırl şırl aktığını görür. Testiyi doldurup geri döner" (Acalov, 1988, s. 51-52). Şüphesiz tüm bunlar suya, onun mucizesine, kudretine, gücüne olan inanıştan kaynaklanmaktaydı.

Topladığımız etnografik veriler, Karabağ halkının Nevruz Bayramı'nda sabahleyin su üstüne gittiklerini, birbirlerine su attıklarını, arzularını, dileklerini ve isteklerini ilk defa suya söylediklerini göstermektedir. Tüm bunlar az önce söylendiği gibi suya olan inancın açık göstergesidir. Bu mitolojik inancın toplumsal kökeni bulunmaktadır. Şöyle ki hayvancılık ve çiftçiliğin temel etkenlerinden biri de sudur. Bahar bayramında insanların suya girip birbirlerine su atmaları, bol miktarda su, yağmur istemeleri de su ve su tanrısı ile bağlantılıdır (Seyidov, 1989, s.

214). Tesadüfî değildir ki Azerbaycan Türklerinin ve bir parçası olan Karabağ halkının temel uğraşı alanları arasında hayvancılık ve çiftçilik özel yere sahip olmuştur.

Dağ, taş ve ağaçla ilgili inanışlar

İnsanların sürekli temasta olduğu, her gün gördüğü, hissettiği çevre, onların hayatında, yaşam tarzında ve inancında önemli bir role sahiptir. Bu düşünce Karabağ halkı için de geçerlidir.

Verilerden aydın olmaktadır ki Azerbaycan ve Kafkasya'nın bazı arazilerinde dağ, taş ve ağaçla ilgili inanışlar daha Neolitik ve Tunç Çağı abidelerinden bilinmektedir. Azerbaycan arazisinde yüksek dağ doruklarının yanı sıra Killik Dağ, Babadağ, Murovdağ, Palanlıdağ, Beşbarmag gibi dağların kutsal sayılmasının kökeni Tunç Çağı'nda geniş yayılmış olan animistik düşüncelere kadar uzanmaktadır (Göyüşov, 1985, s. 100-101).

Karabağ, özellikle de Gubadlı ve Zengilan sakinlerini (Tahirov Mürvet Celal oğlu, 1964 doğumlu, Gubadlı rayonu, Khanlıg köyü, kişisel iletişim, 19 Mart 2024; Khudiyev Ali Bahaddin oğlu, 1984 doğumlu, Zengilan ili, kişisel iletişim, 19 Mart 2024) verdiği bilgilere göre ağır hastalığa yakalanan, evlat isteyen, kalplerinde arzu ve dilek tutanlar, Gubadlı ilinin Fercan ve Göy Yal köyleri arazisindeki 'Hertiz Dağı'nı ziyaret ederlerdi. 'Hertiz Dağı Ziyareti' olarak bilinen bu inanç yeri hâlâ hatırlanmaya devam etmektedir.

Dağla ilgili inanışa, tazim unsurlarına ve ziyaret yerine dönüşmesine "Kitab-ı Dede Korkut" Destanı'ndaki epizotlarda da rastlamaktayız. Örneğin "Karşıdaki yüksek dağlar yaylağım olsun", "Yüksek dağların yıkılmasını" veya azaba uğradıklarını bildirmek için "Karşımdaki yüksek dağım yıkılmıştır" ifadesinin kullanılması bunun göstergesidir (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 160-165).

Bilindiği gibi taş, insanların yaşamında önemli bir yere sahiptir. Taştan hem inşaat malzemesi hem de çeşitli kaplar ve aletler yapmak için geniş şekilde yararlanılmaktadır. En önemlilerinden biri de insanların yaşamında oynadığı role göre taşınan ve itikat beslenmesidir.

Halktan toplanan veriler ve arkeolojik kaynaklardan edinilen bilgilerden Karabağ'da cenaze kaldırılırken ruhu taşa kalsın diye yerine taş koydukları anlaşılmaktadır (Göyüşov, 1985, s. 99). Bu kural daha çok genç yaşta vefat eden şahıslarda uygulanırdı. Vefat eden şahıs yaşlıysa gözü ocakta kalıp kimseyi 'götürmesin' diye arkasından taş atarlardı.

Yaşlıların söylediklerine göre Kelbecer'in Veng köyünde Sürüşken olarak isimlendirilen bir kaya vardı. Hastalıktan eziyet çeken insanlar iyileşmek için bu taşı öpmekte ve üzerinden kaymaktadırlar. Laçın'da geç yürüyen çocuğu 'Yeri Taş' yatırına getirirlerdi.

Azerbaycan'ın farklı arazilerinde ortasında doğal delik olan taşlara rast gelinmektedir. Bazıları, örneğin çocuğu olmayanlar, hastalıktan eziyet çekenler, niyet edip bu taşın deliğinden geçerlerdi. Etnograf S. Meherremova'nın kaydettiğine göre, ortası delikli taşın Laçın ilinin Garakeçili ve Cicimli köylerinde de rast gelinmiştir. Aynı şekilde Kelbecer ilinin Garaçanlı köyünde yol kenarında üzerinde nal şekli işlenmiş 'Düldül' olarak isimlendirilen bir taş yatırı vardı. Bu yatıra gelenler niyet edip söz konusu taşın üzerine para bırakırlardı (Meherremova, 2020, s. 247).

Gubadlı bölgesinin Garakişiler köyünden olan Yaşar Allahverdiyev'in (İsmayıl oğlu, 1957 doğumlu, kişisel iletişim, 19 Mart 2024) ve Hanlık köyünden Mürvet Tahirov'un (Celal oğlu, 1964 doğumlu, kişisel iletişim, 19 Mart 2024). söylediğine göre bu ilin Garacallı köyünde 'Umay Kayası' (halk arasında 'Gelin Kayası' da denir) isimli bir yer vardır. 'Umay Kayası' ile ilgili bölge halkı arasında rivayet dolaşmaktadır. Rivayete göre bir çobanın karısının çocuğu olmazmış. Bu uğursuzluğu kendisine dert edinen kadın her gün gidip bir kayanın dibinde çocuğu olsun diye Allah'a dua edermiş. Bir süre sonra ismi Umay olan bu kadının çocuğu dünyaya gelir. O zamandan bu kaya 'Umay Kayası' olarak isimlendirilir.

Verilen bilgilere göre çocuğu olmayan kadınlar niyet ederek bahsi geçen kayayı ziyaret ederlerdi. Hatta buraya yakın ve uzak yerlerden de gelenler olurdu. Bazı ebeveynler yürüyemeyen çocuklarını bu kayanın yanına getirir ve ondan şifa dilerlerdi. Anlatılanlara göre 'Umay Kayası'nı ziyaret edenlerin arzu ve istekleri kabul olur, niyetleri gerçekleşirdi.

Azerbaycan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi ağaçla ilgili inanışlar Karabağ halkı arasında da yaygındır. Genel anlamda ağaca tazim etme inanın kökeni eskilere kadar gitmektedir. "Hümmel'in 1937 yılında Genceçay ilinden (1 sayılı yerleşim biriminden) bulduğu bir kabın üzerindeki ağaç tasviri..., Mingeçevir'de ve Hınıslı'da (Şamahı) milattan sonra I. yüzyıla ait ortaya çıkarılmış kil kapların üzerindeki ağaç tasvirleri" (Göyüşov, 1985, s. 101) söylediğimizin gerçek manzarasını ortaya koymaktadır.

Ağaca inanç, ağaçla dertleşme, ondan yardım isteme meselesi "Kitab-ı Dede Korkut" destanında da görülmektedir:

Sana "Ağaç!" "Ağaç!" deyirsem, çekinme, ağaç!

Mekke ile Medine'nin kapısı ağaç!

Museyi-Kelimin asası ağaç!

Büyük büyük suların köprüsü ağaç!

Neheng neheng denizlerin gemisi ağaç!

Ali'nin Düldül'ünün eyeri ağaç!

Ali'nin kılıcının kınıyla desteği ağaç!

İmam Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç!

Erin de, avradın da korkusu ağaç!

Başını tutup bakarsam, başsız ağaçsın!

Dibini tutup bakarsam, dipsiz ağaçsın!

Beni senden asarlar, götürme ağaç!

Götürsen, yigitliğim seni tutsun, ağaç!

Gerek bizim elde olaydın, ağaç!

Gara Hindu kullarıma buyuraydım,

Seni parça parça doğrayaydılar, ağaç! (Zeynalov ve Elizade, 1988, s. 146)

Şüphesiz burada hitap edilen ağaç, kutsal ağaçlardandır. Ona İslam'ın kutsal şehirlerinin-Mekke ile Medine'nin-kapısı, Hz. Musa'nın asası, Hz. Ali'nin kılıcının kabzası, atı Düldül'ün eyeri, İmam Hasan ile İmam Hüseyin'in beşiği vb. denmesi özel anlam kazanmaktadır.

Karabağ halkı, kutsallaştırılmış ve yatır olarak kabul edilen ağaçları ziyaret etmiş, altında kurbanlar kesip dilekler dilemiş, budaklarından adaklar asmışlardır. Füzuli'nin Kerimbeyli köyündeki "Çınaraltı", Laçın'daki "Div Damı", Cebrayıl'daki "Dağdağan Ağacı" gibi yatırlar bu tür ziyaret yerlerinden olmuştur.

Topladığımız verilere göre daha çok çitlembik, çınar, çam, kayın, ceviz, dut, incir, nar gibi ağaçlara özel anlam yüklenmiştir. Ayrıca insanlar akşam olduktan sonra ceviz ve dut ağaçlarının altından geçmeye cesaret edemez,

aynı şekilde ağacın dibine kaynar su dökmezlerdi. Yaşlı insanların kaydettiğine göre örneğin “çitlembik ağacını kesmek, kırmak yasaktır. Aksi takdirde onun bedduasından kurtulmak mümkün değildir”, “İncir ağacının odununu yakanlar hayır bulmaz”, “İncir ağacını kesen kendi kökünü keser”, “İncir ağacının altında uyunmaz. İncirin altında uyuyan şahıs yılların hastası olur” gibi ifadeler bulunmaktadır. İnsanlar ağaçları canlı varlık olarak görür, onlara eziyet etmekten çekinir, rüyada ağacın yıkılmasını çok kötü, nahoş bir olay olarak kabul ederlerdi.

Karabağ halkı arasında yaygın olan düşünceye ve yukarıda kaydedilen ilginç fikirlere araştırmacıların eserlerinde de rast gelinmektedir. Bu hususta, Batı Sibiryalılar arasında insanın ağaçla şahsi ilişkisinin olduğuna dair inancın olduğu kaydedilmektedir. Örneğin eğer rüyada kimse yıkılan bir ağaç görseydi, bunu çok kötü bir alamet olarak kabul ederdi. Aslında o bunu ya kendisinin ya da yakınlarından birinin ölümünün yaklaştığı ile ilişkilendirirdi (Şükürov, 1997, s. 66).

Kaynaklarda kaydedilenlere göre Göktürkler, Yakutların Ulu Toyun ve Altaylıların Ülgen dedikleri büyük Tanrı’ya Oğan derlerdi. Göktürklerin inancına göre Oğan, yerin ortasında bitmiş büyük bir çam ağacının ortasında oturmaktadır. O halde çam ağacı, Tanrı’nın mesken saldığı bir yer olması nedeniyle kutsaldır. Eski Türkler ağacı kutsal kabul ettiklerine göre, göğ-e-Tanrı’ya-ve yere kurban kestikten sonra kayın ağacı dikip ormanlar oluşturdular (Seyidov, 1989, s. 228).

Ağaçlarla ilgili inançtan bahsederken diğer bitkiler, örneğin üzerlik ve diğer otlardan da bahsetmemiz gerekmektedir. Karabağ halkının inancına göre üzerlik otunun tütsüsü dezenfeksiyon özelliğine sahip olduğu için birtakım hastalıkların tedavisinde ve nazarın önlenmesinde en güzel vasıtalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden de çocuk sık sık esnediğı zaman nazar değdiğini kabul eder ve başı üzerinde üzerlik yakarak şöyle derlerdi:

Üzerliksin havasın,

Min bir derde devasın.

Balama göz vuranın

Gözlerini oyasın.

“Yağmur yağacak diye yeşil otu tütsülemeslerdi,” “Rüzgar eser diye süpürgeyi yakmazlardı,” “Ev süpürülürken süpürge kiminse ayağına dokunursa 3 kez süpürgeye tükürürlerdi ki bu şahıs şere yakalanmasın.”

At, köpek ve kuşlarla ilgili inanışlar

Karabağlılar arasında at, köpek ve güvercinle ilgili inanışlar da mevcuttu. Halkın at sevgisi, ona olan inancı, yukarıda kaydedildiğı gibi defalarca denenmiş, tecrübe edilenlerin hafızalara kazınan son kanaatlerinden kaynaklanmaktaydı. Malum olduğu gibi, arazide yetiştirilen Karabağ atı Kafkasya’da en eski at türlerinden biriydi. XIX. yüzyılın sonlarında Karabağ atıyla ilgili şöyle denirdi:

Güney Kafkasya’da at türlerinin sayıca çok olmasına rağmen, bu türlerin tamamı Karabağ atının nesli değişmiş kollarıdır. Bazı araştırmacılar Karabağ atının Asya at türlerini ve Kuzey Kafkasya’da meşhur olan Kabardin atının gelişimini de etkilediğini kaydetmektedirler. (Bünyadov, 1977, s. 12)

Dr. Cevat Heyet’in kaydettiğine göre V. Şmidt, O. Minkin, V. Koppers, F. Flor gibi ünlü kültür tarihçilerine göre at ilk defa Türklerin ecdatları tarafından evcilleştirilmiş ve bineğin yanı sıra savaşta da kullanılmış, gıda olarak etinden ve sütünden yararlanılmıştır. Ayrıca Çinliler at binmeyi ve at üzerinde savaşmayı da Hunlardan öğrenmişlerdir. Çinli ve Bizanslı yazarların kaydettiklerine göre Hunlar sanki at üstünde doğmuşlarmış gibi at üzerinde yaşar ve atı kutsal kabul ederlermiş (Heyet, 1993, s. 45).

Karabağ halkının inancına göre Azerbaycan'da en az beş bin yıllık tarihi olan (T. Bünyadov) at 'murattır'. "Rüyada at gören muradına, arzu ve isteğine erer," "At yorulup yolda inat ederse sahibini kaza beklemektedir." "Atı satarken eyer ve yuları vermezler, aksi halde atı satan bir daha at sahibi olamaz, rızkı bereketi kaçar." "At nalı kapı ve pencere üzerine asıldığında ev bereketli olur," "Uluyan köpeğin çabucak ipini çözüp yal verirlerdi ki ecelin payını verdik, buralara yaklaşmasın," veya "Köpek uluduğu zaman ona çarık atarlar," "Eve misafir gelirken havlamayan, giderken susmayan köpeği beslemezler," "Köpek kafası asılmış bahçeye nazar değmez," "Yaylakta geceleyin köpek uluduğu zaman kurdun geldiğine işarettir." İnsanların üretim yaşamında, özellikle de hayvancılıkta önemli bir role sahip olan köpek "Mezolit Çağı'nda insanın evcilleştirdiği ilk hayvandır" (Khalilov, 1992, s. 73). Köpek, çobanların vefalı yol arkadaşı, yardımcısı, sığırları ve koyun sürülerini vahşi hayvanlardan koruyan sadık bekçisi olmuştur.

Bilgi kaynaklarımızın kaydettiğine göre (Seferov Sabit Hagverdi oğlu, 1955 doğumlu – Füzuli ili, Kerimbeyli köyü, kişisel iletişim, 01 Ocak 2024; Aliyev Mircafer Novruz oğlu, 1968 doğumlu, Füzuli ili, kişisel iletişim, 01 Ocak 2024), "geç dil açan çocuğa güvercin yumurtası yedirirlerdi," "Güvercine bahçede yuva yapanın rızkı bol olur," "Güvercin konan bahçeye kötü ruhlar yaklaşmaz," "Kırlangıç aşağıdan uçarsa yağmur yağar," "Kırlangıcın yuva kurduğu evde her zaman neşe olur," "Kırlangıcın yuvasını bozan kimseler zarar görür," "Karganın bahçeye konup ötmesi kötüye işarettir," "Karganın çokluğu kışın sert geçeceğinin habercisidir," "Saksağan bahçeye konarsa uzakta olan aile bireyinin geleceğini müjdelemektedir. Bu yüzden de ev sahibi dışarıya çıkar ve saksağana, hayır haber olası diye seslenir," "Bahçeye baykuş konarsa yaşlı kadın Hz. Süleyman'ın ismini zikreder ve 'Ey baykuş, belanı bizden uzak tut' der, ona yem olarak elindeki tuz ve ekmeği konduğu ağacın altına bırakır." Hz. Süleyman'ın isminin zikredilmesinin nedeni ise onun tüm hayvanların dilini bildiğine dair inançtır.

Kısaca, Karabağ halkı arasında yayılmış inançlar çeşitlidir. Bunu aşağıdaki inanç örnekleri de göstermektedir:

Saç taranırken dökülen saçı toplayıp yumak haline getirir ve el-ayak değmeyen yere koyarlardı. Saç yerde kalsa sahibi uğursuzluğa düşer olurdu, tılsım düşerdi. Çocuğun saçını kestikten sonra yere atmaz, üzerine basmazlardı. Aksi takdirde çocuk başağrısından eziyet çekerdi. Başağrısının saçın ruhunun rahatsızlığı ile ilişkili olduğu ve bu rahatsızlığın asıl nedeninin ise saçın sık sık yıkanması, taranması ve kesilmesi olduğu düşünüldü (Abdullayev, 1989, s. 7).

Eski inançlara göre saç kesildiğinde veya azaltıldığında ömür kısalırdı. Yağmur yağarken avucu yağmura açmaz, eli suyun altında tutmazlardı. El yağmurun altında tutulursa, uzun süre sağanak yağmur yağar. Sağanakla ilgili M. Seyidov ilginç şeyler kaydetmektedir. Seyidov'un kaydettiğine göre Azerbaycan'ın birçok yerinde, Ermenistan ve Gürcistan'da yaşayan Azerbaycanlılar sağanak yağmuruna "töreme yağmuru" derler. Bu ifadede muhtemelen göğün yağmur vasıtasıyla yeri mayalamasına dair inancın izleri kendini göstermektedir. Böyle olmasaydı yağmura "doğup çoğalan" anlamında "töreme" ismini vermezlerdi (Seyidov, 1989, s. 309-310). Sağanak yağmurunun kesilmesi için dışarıya şiş veya bıçak batırırlardı. Cebayıl sakininden elde ettiğimiz bilgilere göre sağanak yağmurunu durdurmak için o bölgede bazen dışarıya bir şişe yoğurt koyarlardı. İnanca göre bununla da yağmura pay verip gönlünü hoş etmiş, bulutun gözyaşını kesmiş olurlardı. Yazar E. Veliev yağmurla ilgili Karabağlıların bir inancından şöyle bahsetmektedir: "Deyilenlere göre yağmurlu günde karı ile koca aynı kapta haşıl yerse, hemen yağmur kesilir, kızıl güneş doğar" (1955, s. 258). Aynayı lekeli bırakmazlar, aksi takdirde işler iyi gitmez, insana yüz karası getirir. Ailede bedbaht olay yaşanır diye gece aynaya bakmaz ve evde kırık ayna tutmazlar.

Aynanın ilk olarak nerede ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Bazıları aynayı Çin, Yunanistan, İran ve Orta Asya ustalarının işi olarak görmekle birlikte Güney Kafkasya'yı da aynanın vatanı kabul etmektedir (Abdulla, 2005, s. 27). Aynanın yapılışından Nizami Gencevi de bahsetmiştir (Gencevi, 2004, s. 109-110). Çocuğun ilk dişi çıktığında yedi tür taneli bitkinin mahsulünden hedik pişirip 7 eve dağıtırlardı. İnanca göre böyle yaptıklarında çocuğun dişi çabuk, rahat ve ağrısız çıkardı. Kışlaktan yaylağa gidenler ısırgan suyu ile yıkanırldı. Aksi takdirde onlar sıtmaya yakalanırlardı. Evde hıçkırık krizine giren kimsenin hırsızlık yaptığına inanılırdı. Tabii ki bu düşünüldüğü gibi değildir. Hıçkırığın nedeni midenin hafif hastalığı ile ilişkilidir. Yemek üzerine gelip çıkanı, kaynanasının çok

istediğine inanılırdı. Ekim zamanı buğday kavurulmaz, çünkü ekilen buğdaylar yanar. Gazmag² yiyenin düğününde yağmur yağar. Tabakta yemek bırakanın sevgilisi çirkin olur. Kulak çınlarsa kimse arkanızda konuşur demektir. Sağ kulak kızardığında lehinde, sol kulak kızardığında aleyhinde gıybet ediyorlardır. Bebek korkmasın diye yastığının altında makas veya bıçak koyarlar. Göz seğirdiğinde ‘hayra seğirsin’ deyip kapağının üzerine kırmızı iplik koyarlar. Tuz sofraya döküldüğünde kavga çıkmasın diye üzerine bir parça şeker koyarlar. Ayakkabı darlığın sembolüdür, taze geline ayakkabı götürmezler. Yoğurt yaparken üzerine erkek elbisesi örterler ki çabuk ve sert alınsın. Evden komşuya yoğurt veya süt verirken evin bin bereketi kaçmasın diye içine kibrit yakıp atarlar. Düğün günü gelinin çırağının lambası veya aynası kırılırsa hayatı bedbahtlıkla dolu olacak. Gece tırnak kesenin ömrü kesilir. Makasın ağzı açık kalırsa kendisi ile ilgili konuşan vardır. Bıçak ağzı göğse doğru durursa adanan kurbanın kesilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sonuç

Yukarıda kaydettiğimiz inançlar, Karabağ halkı arasından topladığımız örneklerin küçük bir parçasıdır. Bu inanç ve itikatlar üzerine yaptığımız kısa tarihî-etnolojik araştırma göstermektedir ki Cebrayıl, Füzuli, Zengilan, Kubatlı, Şuşa şehri, Kelbecer, Ağdam ve Laçın bölgelerinde yayılmış olan, köklü bir geçmişe sahip inançlar, genel olarak Azerbaycan’a özgü nitelik taşımaktadır ve genetik açıdan Türklerle bağlantılıdır. Tüm bunların yanı sıra sırf bölge halkına mahsus inançlar, saygı duydukları ve kutsal saydıkları ziyaret yerleri, mezarlar, türbeler, ocaklar da (Füzuli’nin Aybasanlı köyündeki ‘İbe İbrahim’, Yukarı Seyidahmedli köyündeki ‘İbe Ocağı’, Kaçar köyündeki ‘Pir’, Kendhoradiz’deki ‘İmam Piri’, Kerimbeyli köyündeki ‘Seyid Gızdarağası’, ‘Seyyid Usub’, ‘Seyyid İdris’, ‘Seyyid Eşref’, ‘Seyyid Novruz’, ‘Halife Ocağı’, ‘Gara Molla Ocağı’, ‘Şıh Efendi Ocağı’, ‘Cicimli Ocağı’, ‘Fatime Çelebi’, ‘Dağdağan Ağacı’, Füzuli’deki ‘Çınaraltı’, Laçın’daki ‘Div Damı’, Beylegan’daki ‘Cercis Peygamber’, Kelbecer’deki ‘Sürüşken Kaya’, Gubadlı’daki ‘Gelin Kayası’ veya ‘Umay Kaya’, Şuşa’da ‘Şappahane’ ve ‘Pirgah’ türbeleri, ‘Yukarı Gövher Ağa Camii’, ‘Mirmehdi Ağa Ocağı’, ‘Hazret Abbas Ocağı’, ‘Hazret Ali Kahası’, ‘Seyyid Mirfesih’, ‘Gasım Ağa Ocağı’, ‘Seyyid Halil Seydi Ali oğlu Ocağı’ vs.) vardır ki günümüzde de değerini muhafaza etmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, B. (2005). *Azerbaycan merasim folkloru*. Gismet.
- Abdullayev, B. (1989). *Hagın sesi*. Azərneşr.
- Acalov, A. (1988). *Azerbaycan mifoloji metinleri*. Elm.
- Babayev, T. (1998). *El ocag başına yığışar*. Azərneşr.
- Babayev, T. (2013). *Goy həmişə çörək olsun*. Elm və təhsil.
- Bünyadov, T. (1977). *Azerbaycanda atçılığın tarixindən*. Elm.
- Emenova, B. (2020). *Manevi mədəniyyətimiz Ali Vəliyev yaradıcılığında*. Avropa.
- Gencevi, N. (2004). *İsgəndərname. Şərəfname*. Lider.
- Göyüşov, R. (1985). *Azerbaycan arkeologiyası*. İşıq.
- Heyet, C. (1993). *Türklerin tarih ve medeniyetine bir bakiş*. Azərneşr.
- Khelilov, Kh. (1992). *Garabağın elat dünyası*. Azərneşr.
- Meherremova S. (2020). *XIX-XX əsrin evvəllərində Kiçik Qafqazın cənub-şərg bölgəsinin tarixi-etnografik tədqiqi*. Apostrof-A.
- Nəbiyev A. (1988). *El nəğmələri, xalq oyunları*. Azərneşr.
- Şükürov A. (1997). *Mifologiya, 6-cı kitab. Gədim türk mifologiyası*. Elm.

Veliyev E. (1954). *Gehreman*. Azərneşr.

Veliyev E. (1955). *Çiçekli (ikinci neşr)*. Azərneşr.

Zeynalov, F. ve Elizade, S. (1988) *Kitabi-Dede Gorgud*. Yazıçı.

Şekil 1

Cercis Peygamber Türbesi, Beylegan

Şekil 2

Cercis Peygamber Türbesinin İçten Görünüşü, Beylegan

Şekil 3

Füzuli İli, Aybasanlı Köyü, İbe (İbrahim) Türbesi

Şekil 4

Füzuli İli, Aybasanlı Köyü. İbe (İbrahim) Türbesi 'nin Arka Taraftan Görünüşü

Şekil 5

Füzuli İli, Aybasanlı Köyü. İbe (İbrahim) Türbesi'nin İçten Görüntüsü

Şekil 6

Cebrayıl İli, Hacı Garaman Ziyareti

Şekil 7

Füzuli İli, Babı Köyü, Şeyh Baba Türbesi

Şekil 8

Cebrayıl İli, Sirik Köyü, Fatma Çelebi

Şekil 9

Füzuli İli, Kend Horadiz Kasabası, İmam Piri

Not. Makalede kullanılan tüm görseller yazara aittir.

